

ГЕОГРАФІЯ ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ
“ОПЫТА РУССКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ”
В.С.ІКОННИКОВА

Дослідженню В.Іконникова “Опыт русской историографии”, що нараховує 4422 сторінки і складається з 2-х томів (4-х книг), належить значне місце в історії розвитку українського джерелознавства та історіографії. Безсумнівним є те, що ця праця являє собою, перш за все, ґрунтовний огляд різнопланових джерел та літератури з проблем розвитку історичної науки в цілому, в тому числі джерелознавства, архівознавства, бібліографії тощо.

Зібраний автором багатий документальний та історіографічний матеріал, опрацьований та систематизований, як за окремими видами та комплексами джерел, так і тематично та хронологічно, вирішував на той час складну та багатоаспектну проблему — узагальнення та оприлюднення відомих у вітчизняній та зарубіжній історіографії джерел з історії Росії та України.

Географія джерельної бази цього фундаментального твору, просторові межі, що увійшли в ареал дослідження вченого, свідчать не тільки про широкоосвіченість Іконникова, його наукову ерудицію, історичну культуру, знання п'яти іноземних мов, а й про багатство документальних джерел вітчизняної історії, які практично розпошені по всьому світу.

У даній роботі зупинимось на огляді матеріалів тільки одного розділу “Опыта русской историографии”, який автор присвятив виявленню та огляду документів з історії Росії та України в іноземних архівах, бібліотеках та музеях.

Дев'ятий розділ другої книги I тому “Опыта русской историографии” охоплює 115 сторінок тексту і структурно поділяється на 13 підрозділів, кожен з яких тери-

торіально виступає окремим географічним осередком, де зберігаються документальні матеріали, що висвітлюють історію України та Росії. Отже, в цьому розділі об'єктом дослідження виступають іноземні архіви, бібліотеки та музеї, де зберігають матеріали з вітчизняної історії.

В.Іконников зазначає, що твори іноземних вчених і, зокрема, наукові розробки закордонних авторів щодо історії Росії, відомі у нас з XVI ст., а початок XVII ст. був ознаменований перекладом хроніки Стрийковського¹.

Висвітлюючи питання місць зберігання численних джерел та опублікованих матеріалів, Іконников пише, що в бібліотеці гр. М.П. Рум'янцева є численні старовинні переклади іноземних творів про Росію. Саме Рум'янцев поклав початок виданням, де публікуються іноземні джерела. Ці публікації підштовхнули О.І.Тургенева збирати іноземні джерела. Оскільки він слухав лекції у Геттінгенському університеті і був одним з кращих учнів відомого Августа-Людвіга Шлецера, то цю роботу він проводив на належному фаховому рівні².

Цими ж питаннями займалась і Археографічна комісія, що ставила за мету зібрати та систематизувати усі відомі дані про писемні пам'ятки Росії та України, що знаходяться в іноземних архівах та бібліотеках. Так, сюди відносяться праці та звіти С.М.Строева про стародруки і слов'янські рукописи, що знаходяться в іноземних бібліотеках³.

Повідомляли подібні свідоцтва і вчені, що від'їхали у закордонні відрядження по лінії Міністерства народної освіти для наукових досліджень або читання лекцій. Такі дані були повідомлені С.П.Шевирьовим, — відомим культурним діячем і другом М.Гоголя — про слов'янські рукописи у Ватиканській бібліотеці; О.М.Бодянським — про цінні матеріали, що зберігаються в архівах Відня, Познані та ін. містах Європи.

Далі Іконников зазначає, що в російській історичній літературі є кілька монографічних досліджень, присвячених аналізу розробок іноземних вчених про Росію. Тут

же автор вказує і місця зберігання їх, основними з яких були бібліотека Московського головного архіву міністерства іноземних справ та Архів Російського історичного товариства⁴.

Для більш зручного користування автор систематизував джерела, що є в іноземних бібліотеках та архівосховищах, за окремими країнами. Іконников скомпонував дані по країнах, а усередині кожної класифікував матеріал, що зберігається в архівах, бібліотеках, музеях.

У цьому розділі він виділяє 13 підрозділів під назвами: "Італія", "Австрія", "Саксонія", "Прусія", "Інші німецькі архіви", "Швеція", "Данія", "Голандія", "Англія", "Франція", "Іспанія, Бельгія і Шейцарія", "Слов'янські землі", "Схід".

Починає він з Італії, зазначаючи, що до нас дійшов ряд описів мандрівок італійців, що досліджували південно-східну Європу та Азію. Як приклад, вчений наводить опис мандрів Марко-Поло⁵. Трохи пізніше, у XV—XVI ст. почали з'являтися спеціальні описи Московії на італійській та латинській мовах, авторами яких виступали, головним чином, італійці. Вплив епохи Відродження значно позначився на цих дослідженнях. Це знайшло своє втілення у творах таких відомих митців як Аристотель Фіораванті та ін. Немалий вплив ці матеріали справили на процес виникнення книгодрукування в Москві.

Італійські архіви, зазначає історик, зберегли для нас цінні відомості, що висвітлюють тогочасні події і різні аспекти суспільного життя. В цьому плані на першому місці стоїть Ватиканський архів та бібліотека. Іконников дає коротку довідку про історію архіву та бібліотеки, виділяє три основні напрями, за якими можна систематизувати наявний документальний архівний матеріал⁶. Зупиняється він і на аналізі праць окремих закордонних вчених, які своїми дослідженнями сприяли розвитку російської історичної науки. Особливо виділяє він праці завідуючого Ватиканським тасмним архівом Августа Тейнера, автора твору про російську церкву⁷. Ще один архів, на якому автор зупиняє свою увагу, — це Фло-

рентійський державний архів. Він відомий своїми збірками документів з славянської історії взагалі і, особливо, з російської та польської⁸.

Цікавим, щодо наявності матеріалів, вчений називає Туринський архів, матеріали якого хронологічно відносяться до XVIII ст. Там зберігались документи з історії Росії та України періоду 1727—1819 рр., велика епістолярна колекція, що відноситься до періоду царювання Олександра I⁹.

У Міланській бібліотеці (заснована у 1609 р.), зберігаються цікаві матеріали з історії Польщі та Росії XVI ст. Наприклад, запрошення Б.Годуновим італійських вчених та художників у Росію¹⁰.

Наведено в праці й численні дані про наявність подібних матеріалів у Неаполітанському архіві, Неаполітанській бібліотеці, Венеціанському архіві та бібліотеці та ін. архівосховищах. Аналізуючи цей матеріал, необхідно констатувати той факт, що вчений зробив фундаментальний бібліографічний розшук місць зберігання джерел, що стосуються нашої історії. Слід згадати, що сам Іконников був активним автором-співробітником відомих на той час журналів “Русская старина”, “Вестник Европы”, “Русский архив”, «Киевская старина» та ін. Ретельно стежачи за появою нових наукових розробок, за публікаціями періодичної преси він збирав інформаційний матеріал, який і було покладено в основу систематизованої галузевої бібліографії.

Переходячи до другого підрозділу — “АВСТРІЯ”, Іконников пише, що перші зносини Русі з Австрійською імперією сягають часів княгині Ольги та князя Володимира. При цьому він посидається на Шлецера, як дослідника джерел давньої Русі¹¹. Автор повідомляє, що широкомасштабні відносини між цими країнами встановлюються з виникненням єдиновладдя московських князів. Важливість цих взаємовідносин була визнана патріархом німецьких істориків Л.Ранке, який запропонував тему для дисертаційного дослідження російському вченому Г.Ф.Штендману “О сношениях России со свя-

щенной Римской империей в XV—XVII ст.”¹². Автор наводить місця зберігання документів, які висвітлюють цю подію, як суто архівних, так і опублікованих в російській та зарубіжній науковій літературі.

Окремо Іконников відзначає цінність документального матеріалу Віденського державного архіву, де є щоденники деяких російських дипломатів пізнішого часу. Ця колекція знаходиться у відділі архіву, що і має назву “Rossica”.

Наступний підрозділ — “САКСОНІЯ”. В ньому дається огляд документів Дрезденського архіву. Йх Іконников підрозділяє на кілька груп: 1. Донесення колишніх іноземних посланців у Петербурзі; 2. Чисельні дипломатичні акти; 3. Мемуари та повідомлення дипломатів до своїх дворів.

Відомості з мемуарів слугували певним довідковим матеріалом для дипломатів, знайомлячи їх з життям петербургського двору, з найбільш впливовішими сановниками, установами й загалом політичним життям країни¹³. У цьому архіві знаходяться і важливі документи, що висвітлюють окремі моменти історії зносин з Лівонією у часи Івана Грозного, пояснюють політичні плани та позицію царя щодо держав, що виступали проти Москви. Автор вказує на велику цінність цих матеріалів як джерела при вивченні російського двору, його побуту, звичаїв, стану економіки, фінансів, торгівлі Росії, дипломатичного протоколу тощо. Тут же він обережно зазначає й про те, що часто вони не точні, а іноді навіть анекдотичні¹⁴.

Один з відомих послів Саксонії в Росії граф Шуленбург (1801—1804) залишив досить важливі для історії мемуари, що зберігаються у Дрезденському архіві. Значна кількість записів про Росію у 1796—1813 рр. належить секретарю посольства К.Ф.Розенцвейгу. Велике джерельне значення мають особисті листи Катерини II та Олександра I, що торкаються питань зовнішньої політики країни¹⁵.

Іконников зазначає, що вийшла друком і низка

публікацій, присвячених колекціям матеріалів, що зберігаються у Дрезденській королівській бібліотеці та ін. бібліотеках Саксонії¹⁶.

Четвертий підрозділ присвячений огляду матеріалів архівів, музеїв та бібліотек ПРУСІЇ. Починає виклад матеріалу вчений з історичної довідки про відносини Московської держави з Бранденбургом. Він зазначає, що за період 1654—1658 рр. збереглися донесення пруських послів, в яких є цікаві подробиці про життя в Росії. Автор наводить численний матеріал, який йому вдалося знайти та опрацювати. Серед них матеріали з вітчизняних журналів і розвідки німецьких істориків. Він розглядає колекцію Берлінського державного архіву та королівської бібліотеки, де є листи і грамоти Петра I, що пізніше були опубліковані¹⁷. Велика збірка документів берлінських архівів видрукована у працях німецьких вчених. Іконников наводить, як приклад, праці А.Шефера, який використав значну кількість документів з пруських, французьких, саксонських, російських та ін. архівів. Він повідомляє цікаві дані про таємний договір між Росією та Австрією 1760 р. та інші документи. Інший вчений — М.Дункер використав епістолярні джерела, зокрема листування Фрідріха II з Катериною II, матеріали зовнішньої політики Росії 1806—1813 рр.¹⁸ Дослідив Іконников і творчість таких істориків Німеччини як В.Онкен, Л.Ранке, І.Дройзен, Е.Кнор та ін.¹⁹

Щодо Кенігзберського архіву, то Іконников зазначає, що його матеріалами цікавився ще М.П.Рум'янцева. Людина високоосвічена, він розумів, що обмежитися тільки працями росіян, пам'ятками культури та історії з вітчизняних архівів та музеїв — це означає навмисне збіднення джерельної бази історичних досліджень. Тому він цинив важливість зарубіжних джерел, особливо слов'янського походження. Він особисто спостерігав за пошуками матеріалів в італійських, німецьких, англійських та ін. архівах, — куди послав фахівців для наукової роботи. Так, в Італію поїхав Магнус фон Штрандман, а в Німеччину — К.Шульц. Крім цього, Рум'янцева звернувся до

російських послів в Швеції, Данії та Англії з проханням доручити комусь із співробітників посольств оглянути бібліотеки та архіви цих країн з метою виявлення пам'яток щодо історії Росії²⁰.

В особистій колекції документів Рум'янцева зберігався перелік актів Кенігзберського таємного архіву (на 38 арк.)²¹. Іконников повідомляє про те, що не всі документи, якими цікавився М.П.Рум'янцева, були надані йому для користування. Зокрема, не дали документів, що стосуються відносин між Прусією та Росією у XV—XVII ст., — а це п'ять книг, які увібрали у себе щоденникові записи бранденбургських послів та інструкції, якими вони керувалися під час роботи в Росії. З Кенігзберського архіву ці матеріали були перевезені в таємний придворний архів в Берліні, де пізніше їх бачив О.І.Тургенев²².

Не менш цікавим є і Данцигський архів. Іконников зазначає, що там є чимало матеріалів з проблем торгових відносин між російськими та німецькими містами, матеріал з історії Росії XVI—XVII ст. тощо.

У підрозділі V — "ІНШІ НІМЕЦЬКІ АРХІВИ", — вчений зупиняється на Ганноверському архіві, Ганноверській бібліотеці, Штудгарському архіві, Гамбургському та Вісмарському архівах, Мюнхенському архіві. Кожний з них має численні колекції матеріалів, що торкаються російських земель та їх політичного та економічного стану в окремі періоди історії.

Після огляду матеріалів з архівів Іконников переходить до бібліотек, у яких сконцентровано цікавий матеріал для дослідників. Так, С.М.Строев, який у 1837 р. перебував у науковому відрядженні в Західній Європі, повідомив про знайдені ним слов'янські рукописи в бібліотеках Німеччини та Франції. В основному це рукописи духовного змісту, але серед них є й світські, — історичного, ряд словників, граматики, старовинні переклади та ін.²³ Вчений Київського університету М.Д.Іванишев знайшов цінні історичні матеріали у Вольфенбютельській бібліотеці. Ряд матеріалів мали Гамбургська, Штудгардська та Берлінська бібліотеки.

Підрозділ VI — “ШВЕЦІЯ”. Тут Іконников зазначає, що свого часу ще В.М.Татишев звернув увагу на книги та рукописи з російської історії у Стокгольмі. Цікаву статтю, в основі якої лежать матеріали державних та приватних архівів Швеції, опублікував Я.Грот²⁴. Немало цінних даних щодо російської історії можна знайти у працях шведських істориків. Іконников виділяє серед них Г.Гейера та А.Фрикселя як знавців проблем архівознавства²⁵.

У VII підрозділі, присвяченому архівам, бібліотекам та музеям ДАНІІ, Іконников вказує на ретельне вивчення джерел Копенгагенського державного архіву з важливіших питань історії, як одного з багатих архівосховищ країни. Там було знайдено численні документи, що розкривають окремі аспекти дипломатичних відносин періоду Івана Грозного та Ливонської війни. Далі Іконников констатує, що матеріали щодо періоду Бориса Годунова торкаються в основному торгових відносин, а при Михайлі Федоровичу вони різняться багатьма цікавими подробицями, як, наприклад, повідомлення про те, що Дмитро Самозванець діяв як зброя Папи з метою насадити в Росії католицтво²⁶.

У донесеннях датських послів можна знайти чимало даних, що висвітлюють внутрішню політику Московської держави першої половини XVII ст. Ряд з них було опубліковано в періодиці²⁷.

Цікавим петром зібрань виступає і Копенгагенська бібліотека. Її матеріали стали предметом дослідження багатьох вчених, у тому числі І.Срезневського та Я.Грота²⁸.

Підрозділ VIII висвітлює наявність джерел вітчизняної історії в ГОЛАНДІІ. Починає викладення наявного матеріалу Іконников з повідомлення, що у кінці XVI ст. (1594, 1595 та 1596 рр.) голандцями були проведені три північні експедиції за участю відомого мандрівника та мореплавця того часу амстердамця Вільгельма Баренца. Свідоцтва цієї експедиції певною мірою послужили закладенню у Голандії основ історичної картографії. Чимало документів висвітлюють і політичні відносини Го-

ландії і Росії: дипломатичні матеріали, записи голандських резидентів за XVII—XVIII ст.²⁹

У 1845 р. королева Нідерландів Анна Павлівна прислала у подарунок Миколі I копії з донесень голандських резидентів 1615—1780 рр., що зберігались у державному архіві³⁰.

Дев'ятий підрозділ присвячений архівам та бібліотекам АНГЛІІ. Автор зазначає, що ця країна переважає чисельністю матеріалів інші закордонні архівосховища та бібліотеки. Особливого значення він надає матеріалам Лондонського архіву. Не менш цінним сховищем документів є бібліотека британського Музею. Іконников ставить її на друге місце в світі щодо наявності найбільших зібрань книг та рукописів (перше місце займає Французька Національна бібліотека, третє — Імператорська публічна бібліотека)³¹. Поряд з численними документами, слав'янськими рукописами, приватними паперами, в Британському музеї знаходиться багате зібрання східних рукописів, що стосуються й України³².

Підрозділ X висвітлює зібрання ФРАНЦУЗЬКИХ архівів та музеїв, які багаті на різноплановий матеріал і мають цінні джерела, що торкаються нашої історії³³.

Окремо Іконников зупиняється на фондах Французької Національної бібліотеки. Слав'яно-російські рукописи, що там зберігались, описані С.М.Строевим. О.І.Тургенев проаналізував акти, що висвітлюють історію Росії, України та Польщі за період 1568—1668 рр.³⁴

Розділ XI охоплює корпус матеріалів архівних та музейних установ ІСПАНІІ, БЕЛЬГІІ та ШВЕЙЦАРІІ. Так, Брюсельський архів багатий матеріалами по історії XVI та XVII ст., а саме документами, що торкаються торговельних зносин голандців. Швейцарія, як зазначає Іконников, також багата приватними збірками осіб, що знаходились на службі у Росії і займали часто високе положення. Там є добірка епістолярій Олександра I та Лизавети Олексіївни³⁵.

Скарбницею зібрань документів виступають і музеї старожитностей. Так, в музеях Стокгольма і Копенгаге-

на знаходяться стародавні монети, що ходили на теренах України, слав'янські рукописи, твори живопису тощо. Відомі своїми колекціями ікон Шлейсгейський замок біля Мюнхена, Дрезденська королівська бібліотека, картинна галерея Гетінгентського університету та ін.

Підрозділ XII присвячений дослідженню фондів архівів, музеїв та бібліотек у СЛАВ'ЯНСЬКИХ країнах. Цей підрозділ один з найбільших як щодо інформативного матеріалу, так і за кількістю наявної друкованої площі. Автор розповідає про Львівський архів, заснований наприкінці XVIII ст., де було зібрано понад 15 тис. судебників. У 1828 р. російський уряд вилучив найбільшу колекцію книг і там залишилося всього 7 тис. таких книг та одна тис. в'язок різної літератури, що висвітлює історію російської частини Галичини³⁶. Найдавніші з них сягають XIV ст., інші, що датуються до XVI ст., написані латиною, з 1543 р. — польською мовою.

У Магістрацькому архіві та Міській ратуші зберігалося чимало документів в оригіналах та копіях, що торкаються історії Львова. Це королівські грамоти, привілеї, судові рішення, книги магістрацького суду, численна епістолярія, що виступає цінним джерелом для дослідження зовнішніх відносин та внутрішнього становища Львова³⁷. При Львівському Ставропігійському інституті (Львівське братство) знаходився архів, де були документи з історії Львівського братства, Львівського Єпископату, історії монастирів та церков. Багато рукописів та цінних документів знаходилось і в бібліотеці Львівського університету, зокрема каталоги монастирських бібліотек.

Особливою увагою Іконников відзначив Бібліотеку та Музей Осолінських у Львові. Він подає історію створення цієї наукової інституції, розповідає про збірки наявних бібліографічних раритетів, про керівників цього закладу. Завдяки значним коштам, які були вкладені добродійниками та меценатами у її створення, мали можливість вести значну археографічну діяльність, публікуючи збірники та періодичні видання. Іконников

відмічає, що ця збірка мала для південно-західної Росії велике значення ще й тому, що там містився ряд матеріалів з історії Волині та інших українських теренів: копії Густинського літопису, Київського 1241—1621, Межигірського літопису 1608—1700, короткі літописні замітки часу Козацької держави 1648—1700, кілька фотокопій з літопису, що зберігався в бібліотеці Замойських та багато ін.³⁸ Тут було багате зібрання різних джерел з історії козацьких війн. Так, була знайдена епістолярна колекція та багатий актовий матеріал князів Острожських; історичні записки XVI ст.; листування Хмельницького і Киселя; листи запорожського гетьмана Ханенка до гетьмана польного 1607 р.; копії грамот; матеріали князів Радзивілів, Вишневецьких, Збаражських, Любецьких та ін.; опис Зборовської битви тощо. Цікавий матеріал перебував у Перемишльському міському архіві: це документи, що висвітлюють історію краю, починаючи з половини XIV ст. Серед особистих бібліотек Іконников виділяє книгозбірні гр. Терновських, гр. Потоцьких, кн. Сангушек та ін.

Відомою своїми унікальними колекціями була і Краківська Академія наук, при якій існували Археологічний та Нумізматичний музей. Там зберігались численні збірки документів з історії Польщі та її взаємин з іншими державами. Особливо цінним для дослідників був архів кн. Чарторийських. Всього в цій науковій установі (музей, бібліотека і архів) зберігалось 5 тис. рукописів, 900 пергаментних грамот та декілька тисяч окремих документів³⁹.

У Познані працювали Капітульний та Міський архів. У Міському архіві було 523 грамоти на пергаменті. Торкається автор і питання щодо матеріалів особистих бібліотек гр. Рачинських у Познані та гр. Дзялинських у Курніку. Цікаве, на наш погляд, завершення цього підрозділу. Хочеться процитувати Іконникова: "Але є ще одна країна, давнє надбання Русі — совсім недоторкана, недосліджена, приховуюча багато пам'яток російської старовини. Це — Буковина..."⁴⁰. Автор опи-

сую історію цієї землі, її літературні, архітектурні та церковні пам'ятки, політичне становище та джерела, що збереглися в її сховищах

Останній XIII підрозділ має назву "СХІД". Іконников зазначає, що зв'язки Росії зі Сходом мають тривалу і багату історію. Як свідчать документи, згадка про відносини між цими регіонами сягає часів прийняття християнства. Особливо значущими культурно-освітніми центрами були Константинополь і Афон, відомі своїми книжковими колекціями і вагомим впливом на європейську освіту та культуру періоду середньовіччя та епохи Відродження⁴¹. Колекції бібліотеки афонських монастирів, архіви Константинопольського і Єрусалимського патріархатів, де зберігаються грамоти та рукописи про різноманітні історичні події, неодноразово привертали увагу вчених. Особливо увагою користувався Афон. Пов'язано це, по-перше, з тим, що там перебували російські монахи, по-друге — з Афону вивезено чимало книг до Росії і розпорошено їх по архівосховищах та бібліотеках. В Афонських літописах збереглися свідчення, що в 1654 р. монах Арсеній (Суханов) вивіз у Москву книги з Іверського монастиря⁴².

Закінчуючи розділ "Іноземні архіви, бібліотеки, музеї" "Опыта русской историографии", Іконников пише, що в останні роки (1888) з'явився упорядкований професором Афинського університету С.П.Ламбросом (Ламбром) початок каталога афонських рукописів⁴³. Також матеріали щодо російської історії вміщені у виданні ще одного професора Афинського університету К.Н.Сафі⁴⁴.

Даний огляд джерел, використаних В.С.Іконниковим у своїй праці, дозволяє констатувати, що автор провів грандіозну пошуково-бібліографічну роботу, яка мала за мету ввести до наукового обігу джерела з російської історії, що зберігались в закордонних архівах та бібліотеках.

Географія джерельної бази "Опыта ..." охоплює величезний регіон: перш за все країни, що межують з Росією та основні європейські наукові центри з столицями, які

безперечно, були осередками наукових інституцій та архівосховищ.

Оскільки автор обрав об'єктом свого дослідження 3 основних види давньосховищ: архіви, бібліотеки та музеї, то цілком зрозуміла його увага до тих з них, що були найбільш представницькими щодо різноплановості та чисельності документів. Праця Іконникова насичена відомостями про характерні особливості збережених матеріалів, використання їх у наукових дослідженнях з вказівкою на місце публікації.

Окрему увагу слід звернути на авторські примітки до "Опыта ...", де чимало даних про країни, в яких знаходяться матеріали та закордонні видання, де вони опубліковані.

Отже, досліджуючи "Опыт ..." з огляду на проблеми географії джерельної бази, слід визнати, що на час свого написання, твір являв собою унікальне енциклопедичне явище, оскільки її автору, вперше в національній історіографії, вдалося систематизувати та узагальнити величезний та територіально розпорошений корпус джерел, що зберігався в іноземних архівах та бібліотеках.

ПРИМІТКИ

¹ Іконников В.С. Опыт русской историографии. - Т. 1. - Кн. 2. - К., 1892. - С. 1332, 1426.

² Там само. - С. 1428.

³ Там само. - С. 1429.

⁴ Там само. - С. 1432.

⁵ Там само. - С. 1433.

⁶ Там само. - С. 1434.

⁷ П.А.Гильтебрандт. Посмертные рукописи Тейнера // Древняя и новая Россия. - 1879. - Т. 1. - № 3. - С. 255.

⁸ Іконников В.С. Вказ. праця. - С. 1441.

⁹ Там само. - С. 1444.

¹⁰ Там само. - С. 1445.

¹¹ Там само. - С. 1447.

¹² Там само.

- 13 Там само. - С. 1456.
- 14 Там само. - С. 1457.
- 15 Ф.Ф.Шиман. Император Александр Павлович и его двор в 1804 г. // Русская старина. - 1880. - № 12. - С. 793-822.
- 16 В.Григорович. Изыскания о славянских Апостолах, произведенные в странах Европейской Турции // ЖМНП. - 1847. - Ч. LIII. - С. 1-28.
- 17 Письма и бумаги Петра Великого. В 2-х тт. - Т. 1. - СПб., 1887. - 888+LIII с.; Т. 2. - СПб., 1889. - 721+LIII с.
- 18 Иконников В.С. Вказ. праця. - С. 1464.
- 19 Там само. - С. 1465.
- 20 Старчевский А. О заслугах Румянцева, оказанных отечественной истории // ЖМНП. - 1846. - Ч. XLIX. - Отд. V. - С. 25.
- 21 Иконников В.С. Вказ. праця. - Т. 1. - Кн. 1. - С. 197.
- 22 Старчевський А. Вказ.праця. - С. 26-30.
- 23 Иконников В.С. Вказ. праця. - Т. 1. - Кн. 2. - С. 1473.
- 24 Грот. Я. Грамота герцога Карла к царю Федору Иоановичу, найденная в Стокгольмском архиве // ЖМНП. - 1857. - Ч. XCIII. - № 3. - С. 347-355.
- 25 Иконников В.С. Вказ. праця. - Т. - К. 2. - С. 1480.
- 26 Там само. - С. 1482.
- 27 Форстен Г. Архивные занятия в Париже, Брюсселе, Копенгагене и Стокгольме по истории Скандинавских и Московского государств в XVI - XVII столетиях // ЖМНП. - 1887. - Ч. CCLI. - № 6. - С. 61-74.
- 28 Иконников В.С. Вказ. праця. - С. 1483-1484.
- 29 Там само. - С. 1485.
- 30 Там само. - С. 893.
- 31 Там само. - Т. 1. - Кн. 1. - С. 811.

- 32 Там само. - Т. 1. - Кн. 2. - С. 1491.
- 33 Там само. - Т. 1. - Кн. 1. - С. 445; Т. 1. - Кн. 2. - С. 1493.
- 34 Там само. - Т. 1. кн. 2. - С. 1498.
- 35 Там само. - С. 1505.
- 36 Там само. С. 1510.
- 37 Там само. - С. 1511.
- 38 Там само. С. 1514.
- 39 Там само. - С. 1519.
- 40 Там само. - 1525.
- 41 Див. Иконников В.С. Максим Грек и его время. Изд-е 2-е, испр. и доп. - К., 1915. - 604+21 с.; Його ж. Опыт исследования о культурном значении Византии в русской истории. - К., 18659. - 562+X с.
- 42 Иконников В.С. Опыт русской историографии. - Т. 1. - Кн. 2. - С. 1531.
- 43 Гавриил Дестунис. Каталог греческих афонских рукописей // ЖМНП. - 1889. - № 7. - С. 132-157.
- 44 Качановский В. Средневековая библиотека, издаваемая под ред. К.Н.Сафы. - Т. 1. // ЖМНП. - 1877. № 4. - С. 315-320.